

Нуркулова Н.М., Истамкулов Ж.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРОКУРАТУРАСЫНЫН ТАРЫХЫ
ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ**

Нуркулова Н.М., Истамкулов Ж.

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ИСТОРИЯ ПРОКУРАТУРЫ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

N.M. Nurkulova, Zh. Istamkulov

**LEGAL FRAMEWORK AND PROSECUTION HISTORY
THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 347.734.89

Бул макалада Кыргыз Республикасынын прокуратурасынын алгачкы басып өткөн жолунун негизги укуктук өнүгүүсү жана бүгүнкү заманбап жашиогоо жеткиргендиги чагылдырылат.

В данной статье рассматриваются правовые основы исторического развития и современное состояние прокуратуры Кыргызской Республики.

This article discusses the legal framework of the historical development and current state public prosecutor's office of the Kyrgyz Republic.

Тарых прокуратуранын бир канча маанилүү түшүнүктөрүн тутуп калган, себеби ал, анын жаратуучусу¹ Петр I дин алгачкы ою боюнча өлкөнүн коопсуздугун жана биримдигин сактоодо, казынаны тоноону пара берүү, ак сөөк байлардын жана чиновниктердин каалаганын кылгандыгын жана сепаратизмди ачууда көрөгөч "падышанын көзү" болуп кызмат кылууга тартылган. Так ушул прокуратура ата-мекендин кызыкчылыгына кызмат кылуусу, мыйзамдуулукту сактоону катуу көзөмөлдөөсү менен жагымдуу эмес барактары да бар тарыхтын ийри-буйрусун карабастан, коомчулукка салттуу түрдө таанылып калды. Ал кандай болбосун кыянаттык кылууга жана кимден гана чыкпасын мыйзамдуулуктун бузулушуна каршы өлкөнүн көзөмөлдөө калканы болуп кызмат кылып келген жана кызмат кылып келе жатат.

Кыргызстандын прокуратурасынын мамлекеттик-укуктук негиздерин жана ишмердигин анализдөөдө анын Кара-Кыргыз жана Кыргыз автономдуу облусу, автономдуу республика, союздук республика формасында жана азыркы учурда көз карандысыз Кыргыз Республикасы катары, улуттук-мамлекеттик түзүлүшүнүн тарыхын эске алуу менен жүргүзүү туура болот.

1922-жылы 28-майда «прокурордук көзөмөлдөө жөнүндө» жобону кабыл алуу прокуратураны түзүүгө өбөлгө болгон, ага ылайык Юстиция эл комиссариятынын курамында Мамлекеттик прокуратура түзүлгөн.

1924-жылдын 14-октябрында ББАКтын II-сессиясы улуттук бөлүштүрүү жөнүндө жобону бекиткен, ага ылайык кыргыз элине Түркстан АССРнин курамынан чыгып, РСФСРдин курамында Кара-Кыргыз автономдуу облусун түзүү укугу берилген. Автономдуу облустун курамына 4 округ (Пишпек, Каракол, Нарын, Жалал-Абад жана Ош) ошондой эле 75 болуштук

кирген. Автономдуу облусту убактылуу башкаруу үчүн ББАКтын Президиуму 1924-жылдын 21-октябрында жана Түркстан республикасынын БАК 1924-жылдын 18-ноябрындагы IV шашылыш сессиясында Кара-Кыргыз автономдуу облусунун Революциялык комитетин түзүүгө токтом кылган.

Автономиянын Ревкомунун президиумунун токтому менен 1924-жылдын 22-ноябрында прокуратура түзүлгөн. Ушул дата республиканын прокуратура органдарынын расмий туулган күнү болуп эсептелет. Облустук прокуратура 1924-жылдын 29-ноябрында уюшулган.

1924-1925-жылдарда төмөнкүдөй участкалык прокуратуралар түзүлгөн.

- 1924-ж. 1-декабрында Ош округу боюнча округдук прокуратура;
- 1925-ж. 7-январында Каракол-Нарын округу боюнча округдук прокуратура;
- 1925-ж. 5-майында Пишпек округу боюнча округдук прокуратура.

Архивдик маалыматтар боюнча Кара-Кыргыз автономдуу облусунун биринчи прокурору болуп Михаил Петрович Безносиков (29.1.1924-ж. - 15.02.1925-ж.) дайындалган. Алгач, бүткүл Россиядагыдай эле Кара-Кыргыз автономдуу облусунун прокуратурасы Юстиция эл комиссариятынын системасында болгон. 1925-жылдын 25-майында Кара-Кыргыз автономдуу облусу Кыргыз автономдуу облусу деп кайрадан аталган, ушуга байланыштуу прокуратура Кыргыз автономдуу облусунун прокуратурасы деп атала баштаган.

Ушул жылдары прокуратурага төмөнкүдөй иш-милдеттер жүктөлгөн:

- бийликтин бардык органдарынын, чарбалык мекемелердин, коомдук, жеке уюмдардын жана күнөөлүүлөргө каршы кылмыш иликтөөнү козгоо жана мыйзамды бузгандарга тыюу салуу жолу менен жеке адамдардын аракеттеринин мыйзамдуулугуна мамлекеттин атынан көзөмөлдү ишке ашыруу,
- кылмыштарды ачуу жаатында тергөө органдарынын тергөө ишмердигине, ошондой эле Мамлекеттик Саясий Башкаруу органдарынын ишмердигине түздөн-түз байкоо жүргүзүү;
- сотто айыптоону колдоо;
- камактагыларды кайтарууда кармоонун тууралыгына байкоо жүргүзүү;
- жалпы эмгекчилер менен тыгыз байланышты кармоо;
- аялдарды укуктук жактан коргоо.

¹ Шагивалиев А.К. Прокурорский надзор. – Бишкек: Раритет-Инфо, 2004, - 20 с.

Ошол учурда Кыргыз автономдуу облусунун прокуратурасында өздүк курамдын аздыгынан улам облустук жана округдук борборлордун мыйзамды колдонуунун маанисинин тууралыгына токтомдорго артыкча өздөрүнүн байкоолорун чектөөгө туура келген.

1926-жылдын 1-февралында Кыргыз автономдук республикасынын түзүлгөндүгүнө байланыштуу Кыргыз автономдук облусунун облустук прокуратурасы Кыргыз АССРнин прокуратурасы болуп кайрадан түзүлгөн, ал мурдагыдай эле Юстиция эл комиссариатынын карамагында калган.

Кыргыз АССРнин прокуратурасынын курамына облустардын жана райондордун прокуратуралары кирген.

Прокуратуранын иш-милдеттерине төмөнкүлөр кирген;

- кылмыш иштери боюнча тергөө жүргүзүү;
- сотторго жана милицияга көзөмөл жүргүзүү;
- эмгекчилердин даттанууларын жана арыздарын териштирүү.

Ошол мезгилде советтик прокуратура социалисттик мыйзамдуулукту сактоого көзөмөлдү, алдында тергөө органдарынын ишмердигине жетекчилик кылуу, көзөмөлдөө жана сотто айыптоону мамлекеттин атынан колдоону ишке ашырууга милдеттенген. Мамлекеттик органдардын системасын түшүндүргөн. Ал өзүнүн башкы милдети болгон мекемелер жана кызмат адамдары, ошондой эле айрым жарандар тарабынан советтик мыйзамдардын так жана кыйшаюусуз аткарылышына байкоо жүргүзүү, ким тарабынан бузууга жол берилбесин мыйзамды бузуунун бардык учурлары менен чечкиндүү күрөш жүргүзүүгө ээ болгон.

1929-жылы республиканын жетекчилигинин алдында юридикалык курстарды, ага улай укуктук мектепти уюштуруунун зарылчылыгы жөнүндө маселе катуу жүрдү. Жылдын аягында республиканын соттук-тергөө органдары үчүн кадрларды даярдоо жана кайрадан даярдоо үчүн окутуунун алты айлык мөөнөтүндөгү юридикалык курстар ачылган. Аларды бир катар кыйынчылыктар коштогон. Иштеп жаткан жумушчулардан, дыйкандардан жана кызматкерлерден чыккан 15 көрсөтүлгөн активисттер курсант болуп калуусу болжолдонгон. Ошентсе да бардык кыйынчылыктарды жеңип өтүп 1930-жылдын июнь айында курстун алгачкы бүтүрүүчүлөрү соттук-тергөө жана прокурордук ишке жөнөтүлгөн. 1934-жылы кыска мөөнөттүк курстар Кыргыз ССРнин Юстиция эл комиссариатынын алдындагы туруктуу иштеген бир жылдык укуктук мектепке айланып кайрадан түзүлгөн. 1935-жылы анын биринчи бүтүрүүчүлөрү райондун прокурору, элдик судья, элдик тергөөчү, коргоочулардын коллегиясынын мүчөлөрү жана соттук аткаруучу ишине жөнөтүлгөн. Ушул эле мезгилде республиканын Юстиция эл комиссариатынын Башкы соттун жана прокуратуранын түзүмү айрым уюштуруучулук өзгөрүүлөргө туш болгон.

Кыргыз АССРнин прокуратурасы өз убагында республиканын аймагында бирдиктүү мыйзамдуулукту орнотууда манилүү рол ойногон. Турмуш-тиричилик кылмыштары менен күрөшүүдө аялдарды эркиндикке чыгарууда, эмгекчилердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоодо, жер жана суу курулмаларын ишке ашыруу сыяктуу маанилүү экономикалык жана социал-

дык иш чараларды жүргүзүүдө, жер-суу реформасын жүргүзүүдө, көчмөндөрдү отурукташтырууда, жалпы эмгекчилердин Кыргыз АССРнин саясий турмушуна катышуусуна жалпы көзөмөлдү күчөткөн. Бул туурасында архивдик материалдар, адабий булактар күбөлөп турат.

¹1979-жылы 30-ноябрда СССРдин прокуратурасы жөнүндө Мыйзам кабыл алынган. Анда прокуратура органдары бирдиктүү жана борборлоштурулган системаны – төмөн турган прокурорлор жогору тургандарга баш ийүүсү менен СССРдин Башкы прокурору жетектеген СССРдин прокуратурасын түзөрлүгү биринчи жолу мыйзамдуу бекитилген.

Кыргыз ССРнин прокуратурасы СССР прокуратурасынын бирдиктүү жана борборлоштурулган системасынын курамдуу бөлүгү катары турмуштук манилүү милдеттерди аткарган. Кыргыз ССРнин прокуратура органдарынын ишмердиги СССРдин прокуратурасынын негизги принциптери бирдиктүүлүгүнө жана борборлоштуруусуна ылайык, анын талаптарына, көрсөтмөлөрүнө, директиваларына толук баш ийген. Кыргыз ССРнин прокуратура органдары коомдук мүлктүн, колхоздордун жана башка кооперативдик уюмдардын ошондой эле жарандардын мүлктөрүнүн сакталышына күрөш жүргүздү.

Прокуратура органдары жарандардын, уюмдардын даттанууларын жана арыздарын кароого абдан көңүл бурду. 1977-жылы төртүнчү жолу СССРдин Конституциясын кабыл алгандан кийин прокуратурага мыйзамдарды так аткарууга гана эмес, ошол эле учурда бирдиктүү аткарылышына көзөмөлдү ишке ашыруу милдети да жүктөлгөн. Мында жогорку көзөмөл бир гана Башкы прокурорго эмес, ошол эле учурда ага баш ийген прокурорлорго алардын компетенциясынын чегинде жүктөлгөн, бул мурдагы негизги мыйзамда болгон эмес. Кыргыз Республикасы өзүнүн калыптануусунда биринчи күндөн тартып эле эгемен мамлекет катары конституциялык түзүлүштү жана прокуратура ажырымсыз элементи болуп эсептелген укуктук системаны чыңдоого киришкен.

Кыргызстанда прокуратура жөнүндө мыйзам болгон эмес, ошондой эле прокуратура органдары тууралуу башка кандайдыр бир ченемдик актыларга да ээ эмес эле. 1991-жылы Союз тарагандан кийин, ССР Союзу эбак жок болсо да, 1979-жылкы СССРдин Прокуратурасы жөнүндө мыйзамды жетекчиликке алууга туура келген. Кыргызстандын көз карандысыздыгы жарыялангандыгына жана Кыргыз Республикасы мамлекеттик эгемендигин алгандыгына байланыштуу, Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө мыйзамды иштеп чыгуу жана кабыл алуу зарылчылыгы пайда болгон. 1993-жылдын декабрь айында Жогорку Кеңештин туруктуу комиссиясында Кыргыз Республикасынын Прокуратурасы жөнүндө Мыйзамдын долбоорун алдын ала талкуулоо болуп өткөн жана прокуратура жөнүндө мыйзамдын долбоорун талкуулоо алдыда боло турган парламенттик сессиянын күн тартибине киргизүү сунушталган. 2009-жылы "Прокуратура жөнүндө" Кыргыз Республикасынын жаңы мыйзамы кабыл алынды. Бул мыйзам

¹ Прокурорский надзор: Учебник для вузов/Под ред. засл.юриста РФ, А.Я.Сухарева.- М.: Норма, 2005.-С.436.

эгемен кыргыз мамлекетинин саясатын ишке ашыруу процессинде прокуратуранын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн кошумча шарт түздү. Анын айырмаланган өзгөчөлүгү прокуратура органдарын мамлекеттик- бийликтин борбордук органына киргизүүсү болду.

Ошондой эле жаңы мыйзамда артыкчылыктуу багыт катарында, адамдардын жана жарандардын укугун жана эркиндигин сактоого көзөмөлдөөнүн иш милдети аныкталган.

Кыргыз Республикасынын прокуратурасы – Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын жана башка ченемдик укуктук актыларынын так жана бирдей

аткарылышына көзөмөл жүргүзүүчү мамлекеттик орган деп баса белгилеген.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Б., 2010.
2. Кыргыз Республикасынын «Прокуратурасы жөнүндө» мыйзамы. Бишкек шаары, 2009-ж.17-июлу №224 (2014-ж. 11-январындагы №2 мыйзамынын редакциясына ылайык).
3. Прокурорский надзор: Учебник для вузов. Под ред. заслуж. юриста РФ, А.Я. Сухарева.- М.: Норма, 2005.
4. Шагивалиев А.К. Прокурорский надзор. - Бишкек: Раритет-Инфо, 2004.

Рецензент: к.филос.н. Аблазов К.